

МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 323.174(477)«1917/2017»

Я.В.ВЕРМЕНИЧ *

КРИЗИ УКРАЇНСЬКИХ РЕГІОНАЛЬНИХ САМОІДЕНТИФІКАЦІЙ: РЕФЛЕКСІЇ ТА РЕЦЕПЦІЇ В КООРДИНАТАХ 1917–2017 рр.

Здійснюється огляд понад столітніх роздумів і думок із приводу суперечливих та контроверсійних поглядів щодо «взаємневизнання» ідентифікаційних криз, зокрема осмислення історичних витоків диспропорцій та асиметрії у регіональному розвитку. Розглядається агресивна сутність російської ідеології як продовження імперської політики щодо України й реальної загрози суверенітету та територіальній цілісності нашої держави.

Ключові слова: *регіональний розвиток, національна ідентичність, національне самовизначення, ідентифікаційні кризи, безпекові стратегії, суверенітет, територіальна цілісність.*

Є якась парадоксальна закономірність у тому, що кінець кожного з п'яти останніх століть для України ставав часом підбиття підсумків, а початок наступного – пошуком нових смисложиттєвих орієнтирів. Кінець XVII ст. підвів ризику під добою першого етапу вітчизняного націєтворення та став водночас прологом трагічної для українського етносу петровської доби й початком кінця української автономії. Кінець XVIII ст. ознаменувався позитивними для українства геополітичними зрушеннями і значним прирощенням території, але потягнув за собою дилему «малоросійства – великодержавності» й гібридних самоідентифікацій. Кінець XIX ст. став часом взаємонакладання проблем, створених зіткненням модерності з архаїкою, поклавши початок небаченим за вибуховою силою революційним катаклізмам і спровокованим ними кровопролитним війнам. А кінець XX ст. приніс Європі не лише нову територіальну структуру, спричинену розпадом СРСР, але й реальні загрози дестабілізації післявоєнного світоустрою, а Україні – не тільки ейфорію з приводу несподіваного здобутої незалежності, але й анексію Криму, криваву трагедію на Донбасі.

Одним із витоків української історичної драми, констатують Я.Калакура, О.Рафальський та М.Юрій, стала розмитість як національної, так й

---

* Верменич Ярослава Володимирівна – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історичної регіоналістики Інституту історії України НАНУ
E-mail: verrosla@gmail.com

індивідуальної ідентичності українців упродовж ХІХ і ХХ ст., унаслідок чого образи «своєї» та «чужих» націй і держав формувалися на перехресті взаємовиключних мотивацій. У конкуренції модернізму з архаїкою перший незмінно програвав. Здебільшого він постулював себе як продукт сумнівів, непевності, вічного оновлення, а це означало, що конструйовані ним моделі націєстановлення були приречені на незавершеність¹. Наслідком стало те, що демократична у своїй основі революція, яка увінчалася тріумфом повалення самодержавства, рівною мірою виявила потенції й до оновлення ритмів суспільного життя, і до справді нищівного саморуйнування демократії. Політичні катаклізми початку ХХ ст. ускладнили процеси національного самоусвідомлення до такої міри, що етнічна незалежність сама по собі ставала «криміналом», який доволі часто тягнув за собою криваві розправи. Складне взаємопереплетення процесів інтернаціоналізації, маргіналізації й традиційного консерватизму створило передумови для найглибших у вітчизняній історії ідентифікаційних криз, які потягнули за собою системну деструкцію влад і всіх суспільних інститутів. За таких умов архаїка, зовні ховаючись у тіні модернізаційних заходів, здатна мімікрувати й реанімуватися в найнесподіваніших модифікаціях.

За чверть століття незалежності в Україні побачили світ сотні наукових праць на теми національного самоствердження². У деяких із них акцент на конструюванні ідентичностей прямо виводить на проблеми раціональності/ірраціональності відповідних політичних і наукових проєктів. Природно, що у фокусі уваги незмінно перебуває заключний етап політизації українського національного руху, що припав на кінець ХІХ і початок ХХІ ст. Кількість уведеного в науковий обіг фактичного матеріалу вже створила проблему перенасичення «гранд-наративів» інформацією, фактографізмом й телеологізмом в підходах, про що, зокрема, ішлося в дискусії, розпочатій на шпальтах «Українського історичного журналу»³. Тим часом відповідь на головне питання – про місце української національної парадигми у загальносвітовому контексті та про її роль у здобутті незалежності – виразно не проглядається.

Інтроекція як метод порівняльного психологічного дослідження

Інтроекція як метод означає «introspectare» – «дивитися всередину, шукати власні почуття, плекати роздуми». У баченні А.Киридон, людська пам'ять улаштована подібно до гіпертексту, вона лінійна, фрагментарна й довільна у виборі «асоціацій», мозаїк пам'яттєвих гетеротопій, чинника випадковості⁴.

¹ Калакура Я.С., Рафальський О.О., Юрій М.Ф. Українська культура: цивілізаційний вимір. – К., 2015. – С.348.

² Верменич Я.В. Конструювання української ідентичності: національні й регіональні проєкти другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – К., 2016.

³ Касьянов Г.В., Толочко О.П. Національні історії та сучасна історіографія: виклики й небезпеки при написанні нової історії України // Український історичний журнал. – 2012. – №6. – С.4–24.

⁴ Киридон А. Гетеротопії пам'яті: теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. – К., 2016. – С.5–8.

Рефлексії та самоаналіз, з одного боку, і рецепції з ігноруванням запозичених із принципів міжнародного права – з іншого, дають змогу подивитися на інтроспекцію як метод пошуків власних почуттів, роздумів, асоціацій, а головне – власного бачення «взаємоневизнання» й тривожної невизначеності. Вибір долі поки що простежується в міру наростання підвищеної конфліктності, нових зсувів у колективній свідомості суспільства.

Інтроспекційна специфіка формування української національно-громадянської ідентичності не вкладається у схеми, апробовані на десятках європейських (і не лише) держав. Питання «Хто такі українці й чого вони хочуть?», сформульоване М.Грушевським на початку ХХ ст., досі бентежить уми, час від часу зринаючи не лише в історичній публіцистиці, але й у статтях провідних фахівців. І понині залишається актуальним завдання «українізації самих українців», ускладнене, за Г.Касьяновим, «імітаторським характером і декларативністю багатьох дій влади, спрямованих на формування громадянської нації»⁵. Але саме в таких «нестиковках» закладено вибуховий механізм уповільненої дії під усю конструкцію держави. За визначенням польського соціолога Д.Вояковського, вона не виробила чітких критеріїв розрізнення того, «в якому моменті, апелюючи до українськості, ми апелюємо до культурного народу, політичного народу чи до громадянського суспільства»⁶.

Анексія Криму й реалії неоголошеної, але затяжної та кровопролитної війни на Донбасі знов поставили Україну у ситуацію вибору оптимальних моделей зміцнення державності та захисту суверенітету. Атмосфера сьогодення багато у чому нагадує, принаймні за ознакою різноспрямованості політичних дискурсів, ту, за якої відбувалося формування цивілізаційного коду України на початку ХХ ст. Утім, як точно зауважив свого часу Ф.Бродель, «будь-яка “сучасність” поєднує у собі початкові рухи, різні ритми: теперішній час рівною мірою відноситься до вчора, позавчора, давніх-давен». Тому, хто намагається схопити тенденції розвитку світу, доводив він, варто насамперед «визначити ієрархію сил, окремих течій, рухів, щоб потім відтворити їх загальну констеляцію». Адже для будь-якого неупередженого історика «історія – це сума всіх можливих історій»⁷.

Шукати відповіді на ці та інші болючі питання сьогодні немислимо без звернення до історичного досвіду міждержавних і внутрідержавних, міжетнічних та міжнаціональних відносин. Імперії з'явилися на політичних картах як прямий наслідок війн, династичних угод, численних поділів і переділів територій за принципом сили. Складна діалектика домінування/підкорення могла тривалий час підтримувати відносну суспільну рівновагу, але в кінцевому рахунку, як правило, спричиняла катаклізми неймовірної вибухової сили. Проектів мінімізації напруги ніколи не бракувало, але далеко не завжди вони приводили до бодай відносних успіхів. Логіка суспільного розвитку, продиктована насамперед економічними умовами життя та спрямуванням офіційної

⁵ Касьянов Г.В. «Хто такі українці і чого вони хочуть»: проблема формування нації // Життєвий простір України: політичний та гуманітарний виміри (1991–2010 роки). – К., 2012. – С.11.

⁶ Вояковський Д. Ментальні кордони в Європі без кордонів. – К., 2015. – С.277–290.

⁷ Бродель Ф. Очерки історії. – Москва, 2015. – С.40.

соціальної політики, зазвичай буває сильнішою за ті імпульси, які походять від інтелектуальних пошуків.

Акцент на конструюванні ідентичностей залишається при цьому домінуючим, але фокус наукових зацікавлень переноситься у сферу протилежно скерованих самоідентифікацій і пов'язаних із ними ідентифікаційних криз, ущербних, викривлених форм. За Л.Якубовою, у ранньому радянському суспільстві «не тільки боролися, але й співіснували, роз'їдаючи одна одну, більшовицька та непманська ментальність». Методи, якими більшовицький режим «добирався до народної ментальності», зводилися до тріади у вигляді класового радикалізму, пролетарського інтернаціоналізму, войовничого атеїзму⁸.

Зі врахуванням того незаперечною постулату, який відбувся на рубежі понад століття у системі історичного пізнання, можна констатувати утвердження нової історичної культури, базованої на ідеях «неоглобалізму» та універсалізму. Йдеться насамперед про нові теорії розуміння й інтерпретації, запропоновані в рамках феноменології та некласичної герменевтики, а також про здобутки екзистенційно-антропологічного бачення суб'єкта історичного пізнання, базованого на методологічному плюралізмі. Численні «методологічні повороти» орієнтують історичний загал на уважне дослідження синтезу різних «опозицій» – глобального й локального, національного та регіонального, гомогенного й гетерогенного, соціоцентристського та антропоцентристського. Зайшов у глухий кут процес пошуку універсальних історичних понять, а отже, очевидною стала потреба в новій науковій мові й у нових дискурсивних моделях. Сьогодні історики вже не можуть обійтися без осмислення запозичених із соціології, економіки, політології теорій раціонального вибору («rational choice»), мережевого аналізу («network analysis»), залежності від попереднього шляху розвитку («path dependency»).

Як уважає О.Майборода, історію розвитку взаємозв'язку етнічності та державності в українському випадку слід розглядати, виходячи з принципових положень синергетики, котра підкреслює роль флуктуацій у системі, значення випадковості, дає можливість простежити зв'язок мікро-, мета- й макрорівнів, коли навіть невеликі збурення можуть міняти картину буття, тобто стан системи. Зокрема такий підхід дає змогу з'ясувати зв'язок між втратою державної ідентичності у XVIII ст. й актуалізацією проблеми етнічної ідентичності. Стратегія російського царизму, спрямована на деетнізацію українців та їх асиміляцію у «великоросійському» середовищі, диктувалася страхом перед перспективою політизації українського етносу у формі окремої державності. Але породжені цим страхом асиміляторські зусилля викликали зворотній український страх – за власне існування як окремого народу, і гарантом самозбереження тут мала стати своя держава⁹.

Мережеві моделі мають власні макро-, мезо- й мікрорівні. Два останніх повністю вкладаються в бачення регіональної науки як мережі інтелектуальних зв'язків, сфокусованих на дослідженні місцевих традицій, культурних

⁸ Див.: Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.). – Ч.2. – К., 2010. – С.156–167.

⁹ Див.: 25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави. – К., 2016. – С.22, 26.

цінностей (і антицінностей включно з передсудами). Синтез (чи симбіоз) соціологічного, антропологічного та мікроісторичного підходів забезпечує не лише належний рівень синхронізації історичних подій в онлайн-режимі, але й відповідний ступінь пояснення «відкатів», розривів, мутацій в історичному процесі, а також когнітивних «поворотів» у системі пізнання. Паралельно відбувається оновлення термінологічного інструментарію за рахунок свіжого погляду на «культуру конфлікту», співвідношення проблем самовизначення, суверенітету, сепаратизму тощо.

Справедливі констатації того, що еліти не вміють чи не бажають домовлятися, мають у своїй основі спрощені уявлення про причини й перебіг цивілізаційного конфлікту в Україні впродовж останніх кількох століть. Тут гостріше, ніж деінде, виявлялася боротьба політичних сил, що уособлювали прагнення до державності, з архаїкою й анархічними настроями до державної стихії, виразником якої виступала малоосвічена селянська маса. М. та Л. Алексієвці, М.Юрій, безумовно, мають рацію, коли пишуть, що одночасне існування й боротьба цих двох руйнуючих сил постійно відновлювали розкол, і саме цим можна пояснити недостатню здатність суспільства до синтезу, до рішень, здатних згуртувати соціум цілісним розумінням мети та засобів її досягнення. Унікальність українського досвіду вони вбачають у тому, що тут виник особливий тип соціальних відносин й особливої культури, який можна назвати «псевдо» – псевдоекономіка, псевдоринок, псевдонаука, псевдоурбанізація тощо. «Псевдо» – результат спроб побудувати з простих елементів те, що за своєю суттю, своєю природою, своєю предметною логікою повинно було б будуватися зі складніших елементів, «цеглин» іншої цивілізації. «Псевдо» – це особливий соціокультурний феномен, що виникає в результаті нездатності суспільства подолати розкол¹⁰.

Нав'язуючи суспільству ідею нової інтеграції на фундаменті зникнення приватної власності, правляча комуністична партія не мінімізувала тенденції до розколу, а лише приховувала їх за фасадом позірної «морально-політичної єдності». Правлячі режими (і сучасний український не становить винятку), як правило, до останнього заперечували перехід соціальної напруги й розбіжностей у фазу соціального чи політичного розколу. Фатальною для влади виявилася практична відсутність серед її пріоритетів регіональної політики. Те, що цю відсутність маскував евфемізм «національна політика», також виявилось подразливим, роз'єднуючим фактором, адже в основу такої політики закладалася етнічні ознаки, неспроможні консолідувати поліетнічний і полікультурний соціум.

Дезорієнтовані й деморалізовані люди обирали серед самоідентифікацій не оптимальні, а найменш небезпечні. Звідси постійні перепади в тонусі суспільних очікувань, хитання від романтичних уявлень до аномії та безперспективності на особистісних рівнях, зрештою до хвилі самогубств. Порожнечу, створену викоріненням традиції, у кращому випадку заповнив бездумний

¹⁰ Алексієвцев М., Алексієвцев Л., Юрій М. Соціум і культура як ключові елементи цивілізації // Україна – Європа – Світ. – Вип.14. – Тернопіль, 2014. – С.260.

нігілізм, а в гіршому – агресивна ворожість до інакшості. Сучасні дослідники трансформацій в українській культурі справедливо зауважують: «Сталінізм – не тільки політичне, але й соціально-психологічне явище, тобто наслідок настрою маси». Омріяний інтелектуалами «народ», опинившись у духовному вакуумі з культом сильної особистості, перетворився на слухняну й піддатливу масу, здатну реінкарнувати найбільш консервативні поведінкові архетипи. В історії «пасіонарної напруги» настає момент, який за аналогією можна було б назвати естетичним, художнім і культурним «термідором». Сталінізм вибудував систему образів, що вражала, принаймні на Донбасі, видовищністю та своєрідною театральністю¹¹. «Донбас шукає нову ідентичність, – уважає І.Бекешкіна, – і для того, щоб вона стала переважно українською, Україна повинна чітко й однозначно сказати “Донбас – це Україна”, і діяти відповідно»¹².

Шукати відповідь на ці й ще більш складні питання неможливо без занурення в атмосферу суспільно-політичних ідей понад столітньої давнини – як креативних, котрі зрештою увінчалися створенням української державності, так і «тупикових», завдяки яким сформувалися модуси вітчизняної «дисфункціональності» (термін Дж.Мейса). Українська державність, констатував Дж.Мейс, «народжувалася у важких пологових муках, жива, мінлива, рухлива, потенційно здатна до зростання і змужніння, але, і від цього нікуди не подінешся, з генетичною пам'яттю залізного колоса». Українська державність була споконвічною мрією вітчизняних еліт, але притаманне їм романтичне сприйняття держави, нерозуміння механізмів функціонування по лінії «державна – суспільство» зумовили їх слабку позицію в порівнянні з прагматичними територіальними елітами, індиферентними до національних цінностей. Саме в конфлікті національних і територіальних вітчизняних еліт Дж.Мейс зумів ще в 1990-х рр. розгледіти дві загрози: сповзання до «третього світу» та воєнний конфлікт із Росією¹³. Оскільки конфліктність національного й територіального має в Україні глибоко закорінені витоки, без їх простеження немислиме з'ясування ущербності тих механізмів самоідентифікації, які сьогодні істотно гальмують просування нашої країни до справді демократичної, правової, соціальної держави.

Дуалізм українського національного руху виводиться насамперед із різновекторності в підходах до ідеї національного самовизначення. Маючи спільну стратегічну мету – національну емансипацію – різні політичні сили розуміли її по-своєму й не надто намагалися узгодити власні позиції з баченням опонентів. Доволі вагомий протестний потенціал національного руху існував у вигляді окремих ручаїв, які так і не злилися в єдиний потік боротьби за власну державність. Така роздвоєність шкодила не лише самому національному рухові – вона вносила у суспільство додаткові важелі розмежувань. Упродовж усього наступного століття, попри величезні зусилля й маневри нових «централізаторів», високий рівень конфліктності в українському соціумі

¹¹ Калакура Я.С., Рафальський О.О., Юрій М.Ф. Українська культура: цивілізаційний вимір. – С.359–364.

¹² Бекешкіна І. Вирішальний 2014-й: роз'єднав чи з'єднав Україну? // Трансформації суспільних настроїв в умовах протидії агресії на Донбасі: регіональний вимір. – К., 2017. – С.99.

¹³ Мейс Дж. Дисфункціональність українського суспільства // Наукові записки Інституту національних відносин і політології НАН України. – Вип.1. – К., 1997. – С.96–104.

підтримувався та самовідтворювався, що вже в наш час спричинило метастази збройного протистояння на Донбасі.

Перша криза ХХ ст.: цивілізаційний обвал

М.Попович вважає непродуктивними спроби ще в Першій світовій війні бачити витоки війни у «цивілізаційних розламах». Попри те, що такої війни не хотів і не бажав ніхто, її обрала ті діячі, які зробили війну своєю професією. Ліві теоретики твердили про «загнивання капіталізму» та стагнацію, хоч насправді на рубежі віків ніякої стагнації Захід не знав. Сам вибір війни як способу розв'язання світових конфліктів був колосальною помилкою правлячих в Європі династій. Війну вони розв'язали так само легко, як її розв'язували споконвіку, за тим самим сценарієм, як продовження політики іншими засобами. Величезний цивілізаційний обвал, котрий почався катастрофою літа 1914 р., продемонстрував неспівмірність традиційної політичної культури Заходу з тими технічними силами й тією соціальною напругою, які нагромадило суспільство та які вирвалися з-під його контролю. У цьому й полягав крах оптимістичних уявлень про загальну раціональність західної цивілізації.

Власне, війна, констатує М.Попович, почалася ще перед війною – реальній географії політичних конфліктів передувала модальна географія їх смислів. «Уся зовнішня політика великих держав початку ХХ ст. швидше нагадувала ходи у величезній шаховій партії, де ніби нічого особливого на шахівниці не відбувалося, але фігури створювали одну віддалену загрозу за іншою». Вступаючи у війну, правителі обох коаліцій європейських держав розглядали її як нетривалий у часі засіб розв'язання «верхівкових», насамперед дипломатичних, суперечностей. Однак вони не врахували гостроти підспудних соціальних і національних проблем, які мали неминуче активізувати воєнне протистояння. Наслідком близькості правлячих «домів» стали потужні протестні, сепаратистські й іредентистські рухи, які зрештою зруйнували три імперії, але виявилися неспроможними стати запорукою стабільного миру в Європі.

Сама по собі війна є культурою терору і простором смерті, станом без моральної правової структури, колапсом, точкою біфуркації, через яку проходить система, щоб виграти у великій стратегічній грі. Зрештою катастрофа, розв'язана авантюрними гравцями, вивела на авансцену історії «привид комунізму». Унаслідок хиткості Версальської системи, замисленої як інструмент післявоєнного врегулювання, Перша світова війна відіграла роль прологу до ще більш руйнівної Другої¹⁴.

Для України світова війна стала трагедією подвійного масштабу: істотно підірвавши економічний потенціал Галичини й частини Правобережжя, вона до того ж перекреслила надії на самостійне державне існування. Особливий трагізм цього конфлікту В.Смолій убачає в тому, що війна до краю загострила суспільне протистояння в розділеному державними кордонами українському

¹⁴ Попович М. Кровавий век. – Х., 2015. – С.35–181, 980.

соціумі, продемонструвавши хиткість світоглядних установок, переконань і політичних програм різного ґатунку політичних та громадських організацій і національних лідерів. Спроба втілення у життя популярних на рубежі ХІХ–ХХ ст. соціалістичних ідей виявилася невдалим експериментом, що на довгий час утягнув Україну у жорстке протиборство російських червоного й білого рухів¹⁵.

Багатозначність і поліфункціональність феномена революції полягає насамперед у непередбачуваності безпосередніх результатів. Модернізаційні завдання, які зазвичай революціонери висувають на перший план, вступають у гостру конкуренцію з архаїкою наявних суспільних відносин, і від результату їх протиборства залежить, виявиться революція бодай відносним благом чи втіленням небаченого доти зла. За певних умов революції можуть відігравати роль «локомотивів історії», але водночас вони виступають таким апофеозом насильства, який нівелює право й мораль, оживлює архаїку в економічних відносинах та у суспільній свідомості. Безумовно, мав рацію визначний соціолог П.Сорокін: «Революції швидше не соціалізують людей, а біологізують; не збільшують, а скорочують усі базові свободи, не покращують, а погіршують економічний і політичний стан робітничого класу. Чого б вони не добивалася, досягається це жахливою й непропорційно великою ціною»¹⁶.

Друга криза: радянська модель як симулякр

Радянська модель федералізму з самого початку була результатом вимушеного акту: більшовики виступали принциповими противниками федерації аж до того часу, поки не постали перед проблемою «умиротворення» «окраїн», які прагнули до створення власної національної державності. Радянський федералізм, закріплений законодавчо Конституцією РСФРР 1918 р., мислився суто як інструмент розв'язання «національного питання», що й зумовило засадничу ущербність цього проекту. Правлячій партії доводилося докладати безліч зусиль бодай для підтримання федералістського фасаду, але його докорінна невідповідність граничному централізму в побудові самої партії зводила ці зусилля нанівець. Відповідно до класичних теорій федералізму він являв собою «щось більше, ніж просто структурна побудова, це також особливий спосіб політичної й соціальної поведінки, включаючи зобов'язання щодо партнерства та співробітництва»¹⁷. Таким критеріям радянська модель федерації не відповідає.

Прийшовши до влади, більшовики виявили неабиякий хист у розпалюванні громадянської війни, але вони були не готові одночасно воювати з національно-визвольним рухом. За цих умов «диявольським винаходом» В.Леніна стала, у баченні С.Кульчицького, держава-комуна – з реальною владою парткомів і каральних органів – з одного боку, та ефемерною видимістю влади,

¹⁵ Смолій В. Вступне слово // Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. – К., 2013. – С.6.

¹⁶ Сорокін П. Человек. Цивилизация. Общество. – Москва, 1992. – С.270.

¹⁷ Federal systems of the world: A handbook of federal, confederal and autonomy arrangement. – 2nd ed. – Harlow, 1994. – P.479.

вибудованої у формі радянської вертикалі – з іншого. Народжений у вогні Російської революції 1917 р. комуносоціалізм не мав нічого спільного з європейським соціалізмом, являючи собою спотворену більшовицькою контрреволюцією мутацію найбільш потужної сили в революційних подіях – солдатських і робітничих рад. Реставруючи царську імперію, більшовики скористалися дуалізмом створеної ними влади й надали національним республікам, у тому числі радянській Україні, конституційну оболонку незалежних держав. Така мімікрія допомогла правлячій партії зосередити у своїх руках реальний суверенітет і водночас створити симулякр турботи про національні інтереси, бодай на рівні представлення можливостей самовизначення «титульним» націям. Маневр українізації, що набув в Україні форми «дволикого Януса», виправдав покладені на нього режимом надії: «Радянська влада, яка у 1917–1919 рр. встановлювалася в Україні тричі, втратила окупаційний характер саме через те, що їй вдалося знайти спільну мову з місцевим населенням»¹⁸.

Після того, як проголошена у січні 1919 р. УСРР фактично припинила своє існування під ударами військ А.Денікіна й у результаті масових селянських повстань, відродження її було мислиме лише у формі політичного проєкту Москви. В.Ленін, однак, уважав, що ілюзорну самостійність УСРР на основі її федеративного зв'язку з радянською Росією тимчасово варто зберегти. Повне злиття її з РСФРР розглядалося як стратегічна мета, а тактика полягала у пропаганді різних варіантів співіснування України й Росії з метою підвести знекровлені політичні еліти до ідеї «добровільного» союзу. Ця тактика виявилася успішною. Укладений 28 грудня 1920 р. договір про військовий і господарський союз між РСФРР та УСРР формально був договором незалежних держав. Але не стільки сім об'єднаних найголовніших наркоматів, скільки єдина партійна структура, ґрунтована на жорстких принципах «демократичного централізму», робила суверенітет радянської України фіктивним. І хоча в тексті договору спеціально наголошувалося, що з факту належності території УСРР до колишньої Російської імперії для України не впливає жодних зобов'язань, на практиці всі внутрішні територіальні питання розв'язувалися тут на основі російського законодавства й за прямими вказівками Москви.

Сказане дає уявлення про те, що хоч федералістські ідеї й у радянській Україні були фундаментом «національного проєктування», їх політична вага була невисокою. Монополію на визначення форм державного устрою та адміністративних кордонів міцно утримували у своїх руках кремлівські «вожді». І якщо у ході гострих дискусій на ці теми якісь поступки українським діячам усе ж робилися, то здебільшого це було ознакою надто слабких позицій правлячої партії у загалом недружньому налаштованому до неї середовищі. Адже для кожного, хто бодай мінімальною мірою розбирався в політиці, було очевидно: якщо жорстко централізована партія, прийшовши до влади, обирає в державному будівництві федеративну модель, це означає, як мінімум, відсутність у

¹⁸ *Кульчицький С.* Український Голодомор в контексті політики Кремля початку 1930-х рр. – К., 2013. – С.25–28; *Його ж.* Народження радянського комуносоціалізму в російській революції 1917 р. // Український історичний журнал. – 2017. – №1. – С.73, 81.

неї адекватної соціальної бази. Намагання компенсувати її за рахунок утопічних марень чи відвертого маніпулювання масовою свідомістю у кращому випадку може дати лише короткотривалий ефект.

Потрапляючи у простір певного фракталу, кожна суспільна верства змушена рахуватися з прийнятними у його середовищі правилами й нормами поведінки. Москва змушена була «гратися» у федералізм навіть після того, як багатьом неупередженим спостерігачам стало ясно: «За формулюваннями, що в ідеалі означали системне *роззосередження й розсіяння* влади, приховується унітарно-імперська конструкція»¹⁹. А республіканська еліта УСРР, яка дала бій централізові Кремля ще в 1920–1930-х рр., тим більше не могла відступитися від своїх принципів за умов, коли Москва декларувала лінію на найбільше сприяння її починанням. Утворилася колізія «хто – кого», і чи не першим сигналом для кремлівської верхівки мали стати висловлювані в рамках радянської системи вимоги реального республіканського суверенітету, підкріплені розвінчанням демагогічної підміни центром декларованої «диктатури пролетаріату» диктатурою партії.

У баченні М.Г. ван Герпена, «у 1917 р. Росія знову стала єдиним у світі послідовником і представником комунізму. Будучи єдиною комуністичною державою у світі, вона призначила себе на роль маяка людства. Месіанізм раннього комуністичного періоду виражався у фразі “соціалізм в одній країні”, який, по суті, є калькою православного месіанства царської Росії, що зосереджений у гаслі “Свята Русь”». Якби Й.Сталін зміг реалізувати власну концепцію, розпад імперії сімдесят років тому став би складнішим, і скоріш за все кривавим. Власне СРСР був не імперією, а тільки добровільним об’єднанням соціалістичних республік. «Панславізм, соціалізм, дарвінізм, расизм і великоросійський шовінізм офіційно були відкинуті. Основним принципом самоідентифікації в Радянському Союзі став не заклик до національної спільноти, а домінація працюючого класу. [...] Комуністичні лідери, особливо Сталін, впровадили третій елемент, який нагадував режим царського часу – самодержавство»²⁰.

Більшовики потрапили у пастку, яку своїми ж руками на місцях створили: доведена до абсурду апологетика радянського ладу вкупі з мілітаристською риторикою виховувала людину-гвинтика, яка понад усе боялася бути звинуваченою у браку патріотизму й лояльності. Бурхливі кампанії «одностайного схвалення» навіть погано зрежисованих показових розправ із будь-яким інакомисленням свідчили про втрату соціумом критичної налаштованості та громадянської відповідальності. Стратегічна культура СРСР (якщо можна взагалі називати культурою взаємовиключні, здебільшого беззмістовні експерименти) базувалася на прищепленні масам психології «обложеної фортеці» й «упереджувальних кроків» у напрямі захисту унікальних за своїм змістом «соціалістичних завоювань». При цьому незмінними від часів середньовічної Московії залишалися «стратегії проксі-війни, активної підривної

¹⁹ Захаров А. «Спящий институт»: Федерализм в современной России и в мире. – Москва, 2012. – С.16.

²⁰ Херпен М.Х. ван. Війни Путіна: Чечня, Грузія, Україна: незасвоєні уроки минулого. – Х., 2016. – С.75, 85–86.

діяльності, агресивної зовнішньополітичної пропаганди, економічної війни й корупції»²¹.

Українська криза: зіткнення точок зору

Утім кожна революція являє собою настільки складне й суперечливе явище, що потребує безлічі барв в оціночній палітрі. Зі впевненістю можна говорити лише про те, що сама по собі вона віщує великі зміни, стимулюючи на початку суспільні надії, які з часом тьмяніють, розмиваються. Те, що відбувалося 1917 р. в Україні, принесло відчуття розширення простору демократії, наслідком якого стало своєрідне переплетення соціальної революції з безпрецедентною за своїми масштабами національною революцією. На власному досвіді Україна мала можливість перевірити достоїнства й хиби різних типів організації влади, дієвість ідей республіканізму та монархізму, наслідки чергування небачених злетів народного ентузіазму і прикрих поразок. За умов внутрішньої слабкості місцевих органів влади й гострої внутріпартійної боротьби панацеєю вважалося звернення по зовнішню «допомогу», але іноземна інтервенція призвела до небаченого загострення громадянської війни та формування нових репресивних структур. Зрештою деморалізовані й зневірені в усьому «маси» віддали перевагу у своїх симпатіях тим, хто більше обіцяв. У ролі найбільш вправних популістів виступили більшовики, котрі зробили ставку на міське люмпенство та найменш освічені елементи села. У протиборстві ще незміцнілого модернізму з анархією гору взяла остання.

Цікаво, зрештою, з'ясувати, чому все те, що в теорії здавалося раціональним, у більшовицькій практиці перетворювалося, як правило, на свою протилежність? Модернізаційна налаштованість влади у сфері економіки була очевидною, але як запроваджені нею заходи воєнного комунізму, так і новації непу парадоксальним чином підтримували архаїку. Відновлена у формі колгоспів селянська громада не тільки сприяла руйнуванню ринкових засад і зародків громадянського суспільства, але й до крайньої межі довела поляризацію суспільства, підживлювала насильство в різних формах – як «згори», так і «знизу». Що ж до політизації етнічності, доведеної до абсурду в гонитві за притягальною вітриною радянського ладу, то в багатьох випадках вона обернулася втратами в далекосяжній перспективі. Для України це нераціональне утворення Молдавської АРСР, що створило зрештою вибухонебезпечний ареал Придністров'я, а пізніше – Кримська автономія полегшила В.Путіну анексію півострова.

На наш погляд, нині настав час на тлі пошуків нової наукової мови повернутися до питання політизації етнічності й відмежувати здійснювану «згори» національну реформу від нової фази українського національного руху, який припав на 1920 – початок 1930-х рр. Якщо розглядати ці два потоки окремо, з'являється реальний шанс прояснити ті перепони на шляху формування української політичної нації, які даються знаки й сьогодні. Завдяки особливостям запровадженої політичної системи більшовики зуміли зберегти централізований характер російської

²¹ Немирич С., Поліщук А. 2017-й: напередодні // Дзеркало тижня. – 2016. – 17 червня.

держави в оманливому вигляді сукупності спочатку незалежних, а з 1923 р. – союзних республік-держав. Вона забезпечувалася побудовою влади як сукупності трьох взаємопов'язаних вертикалей – партійної, радянської й чекістської. А так звана «коренізація» відкрила шляхи для повторного комуністичного штурму, коли Й.Сталін, уже ні перед ким не криючись, «розщепив» радянську українізацію на дві протилежних за своїм змістом кампанії – більшовицьку та «петлюрівську». В обставині постійного пошуку «класових ворогів», «шкідників» тощо на людей, котрі активно займалися українізацією, легко було навісити ярлик «чужих елементів», «буржуазних націоналістів». У своїй переважній більшості вони стали жертвами репресій і були фізично знищені. Так прокладався шлях до пізнішого цинічного «російського виклику» – фактичного невизнання права колишніх радянських республік на самостійне існування та прямої агресії Російської Федерації, спрямованої на руйнування територіальної цілісності України²².

Сьогодні дещо наївними уявляються акценти в наших дискусіях чверть-вікової давності. Чим, зрештою, була українізація: національною реформою «згори», національним рухом «знизу», чи тим й іншим водночас? Спланованим опуканством, що межує з провокацією, чи пошуком шляхів «укорінення» радянського апарату в нелояльне до нього середовище? Які суттєві особливості мала українізація (в лапках або без лапок) від коренізації в інших союзних республіках? І – ширше – що означала політизація етнічності в конкретних умовах радянського комуносоціалізму?

Запропоновані на той час прості відповіді на ці складні запитання задовольнили далеко не всіх, але дискусії поволі вщухали в міру накопичення фактичного матеріалу. Не стала проривом у теорії й запроваджена Т.Мартіном дефініція СРСР як «імперії позитивної дії». Увага дослідників закономірно зосередилася на злочинах сталінізму, масштаб котрих вийшов поза межі раціональних пояснень. Найближче до розгадки феномена державного терору наблизився, здається, А.Тойнбі, застосувавши до аналізу радянської дійсності свою формулу «виклику та відповіді». Еліти, що виявляються безпорадними перед черговим викликом, роблять ставку на насильство. Але меч, який уже пізнав смак крові, стає «самовбивчо невгамовним»²³.

Російський історик В.Булдаков показав на прикладі більшовизму, як революційні марення на стадії утопії, агресії, психосоціальної динаміки «трансформуються в дещо протилежне на особистісному рівні». Його книга – про викривлення історичного й історіографічного простору постреволюційного часу, про «психози творчих деконструкцій» на останньому, рекреаційному етапі, і про те, як бунтарські психози революції рано чи пізно поступаються місцем фрустраційним неврозам «втоми від насильства». Автор прочитав «мову хаосу», образів, «піднятих на дибі власними емоціями». Саме тому йому вдалося «розговорити» епоху, що минула, не впадаючи ані у самообман, ані у самонавіювання («самообольщення») ²⁴.

²² Кульчицький С. Закономірності формування української політичної нації // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – Вип.23. – К., 2015. – С.22–68.

²³ Тойнби А.Дж. Постигание истории. Избранное. – Москва, 2001. – С.466.

²⁴ Див.: Булдаков В. Утопия, агрессия, власть: Психосоциальная динамика постреволюционного

Ці загальні пояснення, цінні самі по собі, не виключають, однак, необхідності переосмислення сутності сталінізму як різновиду однієї з багатьох тоталітарних систем. Новітні підходи у сучасному суспільствознавстві ґрунтуються на пошуку нових смислових акцентів у руслі постнекласичної науки. Синергетичний, фрактальний, мережевий та інші дослідницькі підходи істотно розширили діапазон виразових засобів соціогуманітаристики. Популярні донедавна «центр-периферійні» моделі національного розвитку поступаються місцем оновленим теоріям кордонів і погранич. Новим трактуванням піддаються проблеми суверенітету (в діапазоні від «десуверенізації» до «постсуверенізації»); у дихотомії «централізм – децентралізація» друга представляється як провідний тренд сучасних суспільних процесів. Теорія фракталів пропонує нові пояснювальні версії залежності вчинків людини й соціуму від різноспрямованих впливів цивілізаційних домінант. У схемах аналізу недосформованих суспільних систем дедалі частіше застосовується принцип екстраполяції на конфліктність.

Архаїка як форма традиції володіє потужною інерцією, зосереджуючись переважно на психологічному рівні несвідомого. Під тиском модернізації вона може заганятися вглиб суспільної свідомості, але за умов невизначеностей та протистоянь здатна миттєво матеріалізуватися в ірраціональних і девіантних учинках. У Російській імперії модернізація розглядалася здебільшого як військово-технічна, інструментальна цінність, тому традиції тут були поособливому закостенілими. За більшовицького режиму «під маскою модернізації приховувалися звичні ознаки архаїки – репресивність, насилля, підпорядкування особистості соціуму. [...] Насильство архаїчної маси переходить у насильство влади, яка намагається змінити державу»²⁵. Але за цим усім виразно проглядається закономірність стрибкоподібного розвитку людства – від накопичення суперечностей до їх більш-менш вдалого «розрубування».

Від самого початку свого існування червона Україна була інтегральною частиною радянського комплексу, хоч на поверхні відносини між РСФРР та УСРР аж до кінця 1922 р. мали вигляд своєрідної конфедерації, проте без офіційної назви. В.Ленін був не схильний надавати принципового значення формам взаємовідносин між республіками, що утворилися на теренах зруйнованої Російської імперії. В очікуванні «всесвітньої федерації» соціалістичних радянських республік, до якої після «світової революції» мали ввійти всі країни, ця проблема розглядалася як другорядна. Але так було в теорії, а на практиці більшовики прагнули до утворення унітарної централістської держави, і тому за ширмою «військово-політичного союзу республік» проводили політику жорсткої централізації управління обороною, промисловістю, фінансами, транспортом тощо.

Не заперечуючи глибокого зв'язку ідеології й політики ранньої (ленінської) та пізньої (сталінської) диктатури, М.Попович усе ж вважає, що Й.Сталін змінив її природу настільки істотно, що можна говорити про державний

времєни: Россия, 1920–1930 гг. – Москва, 2012. – С.7–18.

²⁵ Калакура Я.С., Рафальський О.О., Юрій М.Ф. Українська культура: цивілізаційний вимір. – С.348.

переворот, добре замаскований і розтягнутий у часі. Диктатура комуністичної партії, авторитарна й насильницька, виродилася у кривавий тоталітарний режим, знищивши стару партійну еліту та встановивши тотальний контроль і над народом, і над партією. Унаслідок сталінського «терміду» утвердилася така система комуністичної партії-держави, яка була економічно, соціально й політично вигідною лише самій собі і виражала тільки свої власні інтереси. Така тоталітарна держава вже не пов'язана ніякими ідеями, вона асоціальна й безнаціональна (інтернаціональна) за своєю природою²⁶.

У державах-монстрах тоталітарного зразка влада тримається не на переконаннях, а на догматах. Ідеї потребують роздумів. «Хто сказав, що мода на Україну, – запитує В.Грузин, – минула?». Така мода тільки набирає сили, хизуючись знанням київської топоніміки, сценографії майданних подій, подробиць двобою. Не злічити й не виміряти – стільки за останні три роки нагромадилося брехні на нашу адресу. Одна істина залишається незмінною: Росія зробить усе можливе й неможливе, аби не дати Україні остаточно піти на Захід²⁷. Трагічні події, започатковані весною 2014 р. на сході нашої країни, уважає А.Киридон, потребують не лише практичного вирішення, а й осмислення причин, стану та характерних рис. Особливість ситуації полягає в тому, що Україна, не вийшовши зі стану двох посттравматичних ситуацій (Майдан і Крим), опинилася в гострій фазі нового конфлікту. Ми не встигли осмислити сутнісні та подієві характеристики листопада 2013 – лютого 2014 рр. і з цим «неосмисленням» утяглися в новий стан (Крим – Схід/Південний Схід). Каталізований процесом на Майдані новий ланцюг набув вигляду «гібридної», «локальної», «дифузної» війни тощо²⁸.

Професор Індіанського університету (США) Г.Куромія вже неодноразово повторював, що Донбас та Україна схожі між собою, сформувавшись як «країни порубіжжя»: Америка – як фронтір Європи за океаном, а Україна й Донбас («Дике Поле») – як фронтір Московської, Польської, Османської імперій. Жителі фронтиру отримали повну свободу від експлуатації й переслідувань. Із цієї перспективи «Дике Поле» на сході в Україні – найбільший український регіон у своїй власній країні. Незадоволення Донбасу Києвом відображало його тривогу про майбутнє своєї країни. Жителі регіону вважали його небезпечним, не розуміючи, що специфіка життя тут відображає його історію – історію недовіри до зовнішніх влад, небезпечного, «некультурного» й незбагненого (з їхнього погляду) регіону. Донбас виявився ахіллесовою п'ятою Києва, і це означає, що у цілому регіон є антиукраїнським²⁹.

У баченні О.Пахльовської, «саме цей маніхейський підхід до реальності, цей ригористичний дуалізм поділу на “Захід” і “Схід”, був однією з причин провалу російської стратегії в Україні. Кремлівські політтехнологи працювали над розділенням України на нібито православний російськомовний «Схід»

²⁶ Попович М. Кровавый век. – С.982.

²⁷ Грузин В. Про бідну Росію замовте слово // Дзеркало тижня. – 2017. – 28 квітня.

²⁸ Киридон А. Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. – С.285.

²⁹ Фронтір імперій: Американський історик о том, почему Донбасс – самый украинский регион Украины [Електронний ресурс]: <http://focus.ua/society/370360>

і нібито католицький україномовний “Захід”, не розуміючи елементарні речі: Україна і справді поділена, але в інший спосіб. *Є дві України – європейська і радянська*. Перша – це європейський багатоконфесійний, хоч і за походженням православний, багатокультурний універсум, друга – це моноконфесійна і монокультурна радянська модель. Причому і в одній, і в другій реальності ми знаходимо громадян України різної національності – насамперед тих же українців, росіян і євреїв, – але вони формують два прямо протилежні світи. [...] І, як завжди, як і століття тому, Україна опиняється в центрі цієї планетарної сутички між Заходом і Сходом, тереном конфліктного і досі не закінченого діалогу між ними, що триває до сьогодні. Впродовж багатьох віків Україна була “Великим Німим” європейської історії не лише через відсутність держави, а й через те, – якщо не насамперед тому, – що саме на тілі України, в конфліктному протистоянні з Росією, відбувався розлом двох цивілізацій, перманентний процес їхнього зближення та їхнього розходження³⁰.

Виклики гібридної агресії з боку Росії

Нині незалежна Україна вже понад чверть століття є фактом, який дістав відображення на всіх політичних картах світу. Чому ж у такому разі знову доводиться говорити про ситуативні, подвійні, гібридні політичні ідентичності, більше того – про такі регіональні викривлені параметри самоідентифікацій, як аполітичність, апатію, соціальну деструкцію, різні стадії фрустрації? Чому досі українська національно-громадянська ідентичність конкурує з російською та залишковою радянською, і в ряді регіонів програє двом останнім? Чому, зрештою, риторика «європейського вибору» доволі часто не знаходить підкріплення у вигляді напряду політики, скерованої на утвердження європейських цінностей і норм поведінки?

Відповідь на ці непрості запитання не так уже й важко відшукати, якщо зосередитися на архаїчних підвалинах та агресивних нахилах у політиці Російської Федерації. В.Ткаченко дав своїй монографії доволі влучну назву «Росія: ідентичність агресора». Думка про імперію, доводить він, завжди була й нині залишається однією з найцінніших в ідейному багажі суміжної країни. Три століття імперського панування зробили в Росії війну своєрідним засобом виробництва. І на початку ХХ, і на початку ХХІ ст. вона воює під гаслами «примушування до спільності долі»³¹. Зрештою, «маємо жити і творити з урахуванням того, що є “час війни й час миру”». Нині настав час усвідомити, що Росія – це постійний виклик Україні, на який слід безперервно знаходити адекватну відповідь і формувати українську ідентичність як рівнозначну фактору національної безпеки³².

³⁰ Пахльовська О. Finis Europaе: Конфліктний спадок гуманістичного «заходу» та візантійського «сходу» в сучасній Україні // Повернення в Царгород. – К., 2016. – С.358, 364.

³¹ Ткаченко В. Росія: ідентичність агресора. – К., 2016. – С.49–50. Див. також: Ткаченко В.Н. Россия: беспутье агрессора. – К., 2016.

³² Ткаченко В.М. Україна: «час війни й час миру» // Український історичний журнал. – 2017. – №1. – С.135.

Російські політтехнологи й путінські спічрайтери не надто обтяжують себе пошуком сучасних формул, які бодай мінімальною мірою виправдовували б втручання в перебіг подій на пострадянському просторі. Очевидно, що їх цілком задовольняє архаїка «єдинокровності», вкладена у примітивну й недолугу формулу «захисту співвітчизників». Після деякої перерви в її застосуванні, у 2015 р. вона знову з'явилася в путінському виконанні в документальному фільмі «Світопорядок», показаному на російському телебаченні. Традиційно вона має такий вигляд: «Ми не можемо віддати на з'їдання націоналістам тих людей, які на південному сході проживають. І не лише росіян, але й російськомовне населення, котре орієнтується на Росію»³³.

На тлі колапсу режиму В.Януковича і стрімкого наростання явищ нестабільності й соціальної деструкції в регіоні значно підвищилася притаманна суспільним настроям нервозність, соціальний цинізм, негативізм у ставленні до «іншого». Психологи реєструють у таких випадках феномен обмеженої раціональності з примхливим поєднанням пасивності й бунтарства, утопічними мареннями, ностальгічними настроями. Недовіра до інститутів влади різко зростає, політична поведінка населення стає непередбачуваною. Конфлікти легко виходять поза межі легального поля.

Необхідно здійснити величезну роботу в напрямі осмислення того, що сталося, і роль суспільної науки тут має бути авангардною. Під час бойових дій відбулася певна хаотизація понять, підходів, особливо у ставленні до насильства. Апологети імперії дістали урок «неповернення» – ревізію кордонів легко розпочати, але, навіть сплативши за неї високу ціну, рано чи пізно в результаті настає розчарування, не виключена й «ланцюгова реакція». Україна мала можливість переконатися в тому, що монополії на насильство ні в кого немає, і що застосування сили породжує контрсилу, значно брутальнішу й непідвладну здоровому глузду. Найстрашніший урок отримали дезорієнтовані прихильники «російського світу», виховані в упевненості, що Росія забезпечить їм підтримку й захист за будь-яких умов. Страх перед вигаданим образом «ворога-бандерівця» штовхав молодь на екстремістські вчинки, і значна її частина опинилася в лавах бойовиків. Доволі скоро вона потрапила у психологічну пастку: скласти зброю означало відповідати за вже скоєні злочини, а продовжувати стріляти – значить нагромаджувати потенціал провини перед власним народом. У таких випадках людина доволі часто обирає для себе найгірший варіант поведінки.

Миру та спокою не буде ані в Україні, ані на Донеччині, доводив І.Дзюба. «Однак за будь-яких обставин на Донеччині житимуть не лиш ідейні ліліпутінці й темні шалапутінці, а й люди, які вже відчувають або ще відчувають, що їх вплутали у чужу жорстоку гру. Пережите впливає і вплине на погляди й настрої багатьох. По-різному. Хтось прозріє. Хтось утвердиться в своєму українстві... А скільки років знадобиться для рекультивації душ людських, і хто допоможе»³⁴.

³³ Див.: Бурлаченко С. Фронда крепнет, энтропия растёт // 2000 (Киев). – 2015. – 25 декабря.

³⁴ Дзюба І. Донецька рана України: Історико-культурологічні есеї. – К., 2015. – С.77.

Французький дослідник, фахівець із питань Центральної та Східної Європи У.Буна написав книгу «Гібридна війна в Україні: Які перспективи?». На його думку, значення поняття «гібридна війна» неабияк розширилося відтоді, як воно вперше з'явилося на шпальтах одного з американських видань на початку 2000-х рр. Тоді його застосовували на позначення того типу війни, яку вели чеченці проти росіян. Нині цим терміном доволі часто позначають усю сукупність дій, до яких удається Російська Федерація. У «гібридній війні» чітко вимальовуються два напрями – військовий і пропагандистський. Щодо першого, то тут для більшості операцій «готує ґрунт» диверсійна діяльність інфільтрованих агентів та ідейних симпатиків, тому велике значення надається контррозвідці. Пропагандистські зусилля в «гібридній війні» спрямовуються в основному на соціальні групи, що вважають себе маргіналізованими – за етнічними, релігійними ознаками чи з економічних причин. «Людина, яка почуває себе економічно та соціально інтегрованою у суспільство, має набагато менші шанси потрапити у тенета ворожої пропаганди». В українському випадку забезпечення верховенства права та боротьба з корупцією також дуже важливі для успіху в боротьбі з гібридною війною³⁵.

За таких умов політика Росії в «українському питанні» ставала дедалі більш підступною. Нарощуючи власну військову присутність у зоні конфлікту й щедро озброюючи сепаратистів Донбасу, путінська адміністрація посилено позиціонувала себе «миротворцем», наполягаючи, зокрема, на федералізації України як єдино прийнятному виході з ситуації (котра в їхній подачі представлялася як «громадянська війна на сході України»). Те, що у самій Росії практика федералізму дедалі частіше опиняється на вістрі суспільної критики, не заважає адептам федеративного устрою посилено нав'язувати Україні ідею ототожнення децентралізації з федералізацією. На Донбасі вона не могла не здобути підтримки, оскільки Партія регіонів, яка впродовж декількох років зберігала домінуючий вплив на суспільні настрої, неодноразово декларувала свою прихильність до ідеї федералізації країни.

І все ж варто визнати: саме в регіоні Південної України, а особливо на Донбасі, ідеологема «російського світу» знайшла чимало прихильників. Орієнтований на Москву бізнес розглядає її як зручну антитезу «націоналістичному партикуляризму», носієм якого в його очах виступає нинішня кіївська влада. А згуртувати навколо «антибандерівщини» чи «хунти» певну кількість зневірених у всьому маргіналів не так уже й складно за допомогою різних подачок і спеціальних пропагандистських прийомів, особливо за активної участі церкви.

Хоч як прикро це визнавати, але Україна, констатує В.Смолій, фактично стала полігоном для випробування новітніх технологій комбінованих інформаційно-воєнних інвазій, спрямованих на системну дестабілізацію соціально-економічного й суспільно-політичного життя країни-жертви при одночасній її дискредитації на міжнародній арені. Саме це змушує поглянути на донбаську кризу під новим кутом зору. Порівняно з відомими замороженими конфліктами (абхазьким, придністровським, боснійським тощо) йдеться про принципово

³⁵ Див.: Про «гібридну війну» Росії в Україні // День. – 2016. – 2 червня.

іншу ситуацію – адже іншим є соціальний ґрунт, на якому розвивається конфлікт. Кремль створив на Донбасі субцентр влади, котрий протистояв харківському/київському центру. Повоєнні покоління вирости із відчуттям особливої місії Донбасу загалом, себе зокрема. Рубіж тисячоліть перетворився для них на час краху системи світобачення. І нині Донбас – це своєрідна оптика, через яку проглядаються попередні помилки радянської та української влади³⁶.

Що ж до співзвучності сучасних українських реалій мотиваційним настановам і поведінковим стереотипам понад столітньої давнини, то доволі переконливо їх позначив М. Розумний, розмірковуючи про три типології вітчизняної еліти. Їх психологічні комплекси, світоглядні підходи, домінантні цінності у сфері риторики багато у чому взаємовиключні й імітаційні – приблизно такі ж, якими їх бачили «будівничі» української нації на рубежі ХІХ–ХХ ст. Градації теж не надто оригінальні: у складі сучасного політикуму є свої «ретрогради», «емігранти» та «імітатори». Перші перебувають у стані засадничого конфлікту з самою ідеєю української незалежності, хоч і прикриваються «національною ідеєю» та формулюванням канонів ідентичності. Другі у суто постмодерністському дусі іронізують над українською дійсністю, орієнтуючись на шенгенські візи, європейські гранти тощо. Треті намагаються пристосуватися до української дійсності й навіть учаться паразитувати на її суперечностях, використовуючи чималий набір політико-ідеологічних симулякрів. На такому ґрунті, позначеному виразною віртуалізацією політичних дискурсів, і виник своєрідний гібридний продукт української конкурентної демократії – з «диванними» партіями, реальною боротьбою за ресурси й імітацією боротьби ідей, гасел та образів. Запозичення з традиційного спектра ідеологічних настанов попередників (консерватизм – лібералізм – соціал-демократія) певних, потрібних «замовникам», догм не тільки не наблизило українське суспільство до адекватних відповідей на головний виклик національного самовизначення, але й призвело до безплідного витрачання суспільної енергії, штучної конфліктності, девальвації важливих понять і символів. І навчитися, зрештою, виробити певну доктрину з власним понятійним апаратом, свою мову й символіку – значить «пізнавати одне одного і відрізнити манівці від головної дороги»³⁷.

Політичні та військові експерти доводять: у наш час змінилася й сама філософія війн, котрі стали просторовими, а не позиційними, якими вони були у своєму класичному вигляді. Гібридна війна – динамічна, з охопленням величезних територій. Тому оборонні споруди потрібні не стільки на самій лінії кордону, скільки на віддалі від 50 до 150 км вглиб території країни. Величезна протяжність українсько-російського кордону робить неефективними плановані урядом заходи щодо спорудження «Стіни» (чи то «Європейського валу»). Спокійного північно-східного кордону в Україні ще тривалий час не буде³⁸.

³⁶ Смолій В. Передмова // Кульчицький С., Якубова Л. Донеччина і Луганщина у ХVІІ–ХХІ ст.: історичні фактори й політичні технології формування особливого й загального у регіональному просторі. – К., 2015. – С.8–11.

³⁷ Розумний М. Про три типології вітчизняної еліти // День. – 2016. – 29–30 квітня.

³⁸ Мацур Т. Приграничная арифметика // События недели: итоги и факты. – 2016. – 5 априля.

Перша фаза збройної агресії Російської Федерації розпочалася 20 лютого 2014 р. – саме тоді всупереч міжнародно-правовим зобов'язанням Росії було зафіксовано випадки перетину державного кордону. А вже 1 березня розглядалося звернення президента РФ про згоду на використання збройних сил на території України.

Не можна не бачити того, що автономний статус чималою мірою сприяв блискавичному переходу Криму під юрисдикцію Російської Федерації. Багато у чому специфічна модель адміністративно-територіальної автономії зробила її своєрідною формою регіонального самоврядування, що дало змогу мінімізувати політичний вплив етнічних факторів. Що ж до офіційного Києва, то цілеспрямовану діяльність із налагодження продуктивної співпраці росіян, українців і кримських татар він фактично підмінив «роботою» на пониження статусу автономії. Однак ані ліквідація інституту президентства на півострові, ані заходи щодо перепідпорядкування Києву структур виконавчої влади значного ефекту не дали.

Наявність власного парламенту й урядових структур, одноканального бюджету, відповідної інфраструктури полегшила місцевим сепаратистам завдання ізоляції півострова у вирішальний момент розгубленості й недієздатності Києва. Швидко та організовано провівши (чи імітувавши) якусь подобу «референдуму», вони певною мірою легітимізували проголошення незалежності Криму, що відкрило шлях до його анексії Російською Федерацією.

Отже втрату Україною Криму слід розглядати не лише в контексті експансіоністської політики Росії, але й з урахуванням того стану напруги, який був зумовлений самим фактом існування на півострові адміністративної територіальної автономії з доволі невизначеним статусом. Як довів Є.Марчук, сам по собі В.Путін лише на верхівці допускає експромти. Ознаки стратегічного плану спецоперації проявилися ще до анексії Криму, коли Росія почала серію широкомасштабних військових навчань біля наших кордонів. Перша фаза кримської операції Москви майже повністю повторила таку ж операцію по Криму в 1992–1994 рр. Підключився й Чорноморський флот зі своїми радіо, ТВ, газетами³⁹.

Створена на півострові своєрідна форма регіонального самоврядування зі власним парламентом та урядом, що мав подвійне підпорядкування, наявність вертикалі органів кримськотатарського національного самоврядування на чолі з Курултаєм і Меджлісом, невизначений статус Севастополя з паралельним існуванням у його складі цілого ряду територіальних одиниць зі власними органами місцевого самоврядування – усе це робило управлінські структури лише обмежено дієздатними. Зрештою на півострові сформувалася типова модель регіонального сепаратизму (формула М.Степика), побудована як на кланових економічних інтересах, так і на політичних амбіціях місцевих еліт.

Сказаним почасти пояснюється той факт, що Росії вдалося розрубати «кримський вузол» напрочуд швидко, без застосування зброї. Але не можна не

³⁹ Марчук Є. На шляху до НАТО. – К.; Париж; Дакар, 2016. – С.416–418.

бачити й тієї потужної негативної енергії, яку вивільнила порівняна легкість розв'язання складних територіальних проблем шляхом фейкових «референдумів». Ця уявна легкість створила феномен депривації – розходження між завищеними очікуваннями й реальними можливостями. Сепаратистські настрої швидко поширилися на східні регіони України, хоч очевидно, що можливості реалізації там кримського сценарію з самого початку були примарними. Невдовзі стало ясно, що вже саме по собі «розповзання» сепаратизму здатне створити багато проблем як для України, так і для Росії. Сьогодні, вважає Є.Марчук, має бути стратегія, до якої входить багато складових компонентів, зокрема невоєнного характеру. Війна й демократія – не дуже хороші сусіди. Але Україна, на жаль, переживає унікальну ситуацію, адже жодна з європейських країн такого не зазнавала: де-факто маємо специфічну війну, і при цьому – процес демократизації українського суспільства, реформи в політичній, судовій системах тощо. А як жити з демократичними принципами у війні з ворогом, який демонстративно цими принципами не керується?⁴⁰

Війна, у баченні генерала армії В.Муженка, справді розділила не просто на патріотів чи ні, а тих, хто здався, дезорієнтувався під тиском провокацій, або, навпаки, був здатний адекватно оцінити ситуацію. «Ми не напали ні на кого. Ми не загарбували чужі землі. Проте окупація Криму і частини Донбасу – це стратегічна помилка Росії. Цього не можна було робити, навіть з позицій імперських амбіцій. Сьогодні ми немовби прокинулися від летаргічного сну так званої дружби народів, у яку ще донедавна щиро вірили... Судячи з усього, нас дійсно готували до капітуляції. Можу сказати, що ми таки своєчасно прокинулися... Те, що деякі країни проходять за десятки років, ми пройшли за три роки»⁴¹.

Незалежно від того, чим закінчиться тривалий збройний конфлікт, що випробовує на міцність економіку, політичні структури й норми політичної культури обох воюючих сторін, Крим і Донбас залишатимуться впродовж років зонами болю, чергових утопій, експериментів із непередбачуваними наслідками. «Розмінування» свідомості місцевих мешканців потребуватиме не лише часу, але звільнення території «української Вандеї» від десятків тисяч цілком реальних мін. «Хвора, поранена пам'ять» (формула О.Єременка) – постійно відтворювала джерело непевності, за якої «мертвий хапає живого». Але ця констатація ніякою мірою не означає, що інтелектуальна реакція на події 2014–2017 рр. має послаблюватися. Уроки історії тим і цінні, що змушують соціуми й індивідів частіше замислюватися над тим, під впливом яких чинників формується картина людського буття.

Той незаперечний факт, що на окупованій частині Донбасу реалізується пряме правління Кремля та що воюють там регулярні російські військові частини, нині визнається й зарубіжними ЗМІ. У березні 2016 р. популярне німецьке видання «Bild» оприлюднило беззаперечні докази причетності Росії до управління так званими «республіками» на Донбасі. Ідеться про здобутий

⁴⁰ Див.: Скільки до перемоги? // День. – 2017. – 28–29 квітня.

⁴¹ Див.: Армія – Війна – Екзамен // Там само. – 10–11 березня.

журналістами доступ до документів «Міжвідомчої комісії РФ з надання допомоги постраждалим територіям південно-східних районів Донецької й Луганської областей» від 25 жовтня 2015 р. Саме ця, створена наприкінці 2014 р., комісія, на переконання німецьких газетярів, виконує функції «адміністрації» окупованих районів Донбасу і є так званим «тіньовим урядом». За кожним з «обраних» лідерів «республік» стоїть свій куратор. Управління Донбасом розподілене між шістьма робочими групами п'яти російських міністерств. Окуповані території розглядаються в документах комісії як «суверенна російська земля». Так звані «гумконвої» на зворотному шляху вивозять з Донбасу в Росію заводське обладнання, і ця «евакуація» вже обернулася для України мільярдними збитками⁴².

За висновком спеціального вповноваженого федерального уряду Німеччини з питань німецького головування в ОБСЄ Г.Ерлера, конфлікт в Україні й навколо України є найважчою кризою європейської безпеки після закінчення «холодної війни». Із цим конфліктом у центр Європи повернулося насильство, руйнування, вимушені переселення. «Найважливіша валюта міжнародної політики – взаємна довіра – на тривалу перспективу серйозно пошкоджена»⁴³.

Сьогодні важливо досягнути можливі сценарії розвитку, пов'язані з деокупацією. Яке майбутнє бачать місцеві жителі для окупованих територій і як російська агресія вплинула на громадську думку? У монографії, підготовленій співробітниками школи політичної аналітики Національного університету «Києво-Могилянська академія» з долученням Фонду «Демократичні ініціативи» ім. І.Кучеріва, зазначається, що станом на травень 2016 р. у підконтрольній законним органам влади частині Донбасу (у баченні М.Золкіної) сформувалася позиція: «ні – миру за будь-яку ціну». Де-факто це означає, що у суспільних настроях регіону домінує налаштованість на перемовини й пошук компромісів як на основний шлях урегулювання конфлікту з Росією. Але громадяни здебільшого підтримують вибіркові компроміси та зазначають, що далеко не на всі пропозиції в рамках перемовин Україні варто приєднати. Так, восени 2015 р. на Донбасі істотно переважала орієнтація на «мир за всяку ціну» – її підтримували 59,5% населення регіону, але у травні 2016 р. прихильників такої позиції залишилося 29%. Натомість суттєво зросла частка прибічників вибіркових компромісів – від 35% до 49% відповідно⁴⁴.

Нові роздуми Ю.Щербака «Україна в епіцентрі світового шторму» (Київ, 2017 р.) – книга прозоринь, в якій тяжіють привиди минулого. Ідеться про явище всесвітньо-історичне, глобальне, адже відбувається зіткнення двох цивілізацій, і сьогодні ще не відомо; хто в ньому візьме гору. «Попри жахіття часу теперішнього, здоровий глузд повинен перемагати, позаяк лише він здатний протидіяти абсурду й злу... Людина перебуває посеред “шторму” інформації. Така перенасиченість визначає інакше ставлення до подій, що відбуваються навколо. Ми просто не здатні відкрити душу всьому цьому»⁴⁵.

⁴² Див.: *Торба В.* Що робити із «секретом Полішинеля»? // Там само. – 2016. – 31 березня.

⁴³ *Ерлер Г.* Діалог, реформи, безпека і ОБСЄ в Україні // *Дзеркало тижня.* – 2016. – 5 листопада.

⁴⁴ Трансформації суспільних настроїв в умовах протидії агресії на Донбасі: регіональний вимір. – С.183–185.

⁴⁵ Див.: *Дроздовський Д.* Посеред шторму // *Дзеркало тижня.* – 2017. – 15 квітня.

Пошуки алгоритму безпекової стратегії

За таких умов легко погодитися з Л.Якубовою: ситуація, за якої Донбас ментально й культурно ніби «зависнув» поміж Україною й Росією, не може тривати вічно. Подальше культивування саме такого статус-кво є прямою загрозою не лише державному суверенітету, але й майбутньому української нації⁴⁶. І ця загроза виходить не тільки з факту прямої російської агресії, але й від взаємонакладання породжених незваженою державною стратегією соціальних, політичних, ідентифікаційних криз. Збройне протистояння на Донбасі, спровоковане прямим втручанням у конфлікт Російської Федерації, вилилося у трагедію «взаємоневизнання» з величезною кількістю жертв, зламанних людських дол, сотнями тисяч вимушених переселенців, руйнуванням промислової інфраструктури, екосистем, закладів соціального захисту, системи освіти тощо. Попри риторику примирення, сторони конфлікту поки що не налаштовані на припинення протистояння. А тим часом воно дедалі глибше втягує країну у вир невизначеності, паралізує вкрай потрібні реформи, збільшує соціальне відчуження значної частини громадян від влади.

Структурні шоки в геополітичній, інституційній, соціокультурній, безпековій архітектоніці східноєвропейського простору – з їх епіцентром в Україні – гостро розмежували та поляризували трансформаційні й регіонально-інтеграційні процеси на цій території. Власне, і збройний конфлікт на Донбасі, за І.Піляєвим, став проявом фрактальної локалізації історичної парадигми протистояння Заходу та Сходу, яка вже сама по собі стимулює гібридні за своєю природою євразійські синтети «історичної Росії» та «російського світу»⁴⁷.

Сам українсько-російський кордон стає символом несумісності орієнтаційних матриць: для України це своєрідне «огранювання» суверенітету й маркер ідентифікацій, для Росії – гальмівна перешкода на шляху омріяної реінкарнації імперського простору. І якщо порубіжжя як ареал взаємовпливів продукує ціннісну амбівалентність, стимулюючи найрізноманітніші обміни смислами, то кордон однозначно виступає в ролі демаркаційного рубежу.

За таких умов перед соціогуманітарною наукою стоїть непросте завдання: з'ясувати глибинні витоки неприродного стану в українсько-російських відносинах і запропонувати власне бачення шляхів виходу із всеохопної кризи. Мотивацію російської стратегії в «українському питанні» неупередженому аналітикові зрозуміти доволі важко. Кремлівські політики й політтехнологи ризикують власним міжнародним іміджем, ідучи на порушення цілого ряду міжнародних договорів. Коли Україна відмовилася від третього за величиною ядерного арсеналу у світі, Російська Федерація позиціонувала себе у числі гарантів безпеки нашої країни. У Будапештському меморандумі, до речі, ішлося про те, що ніяка зброя держав-гарантів ніколи не використовуватиметься

⁴⁶ Якубова Л.Д. Процес українського націєтворення vs імперські практики маргіналізації на Донбасі (XVIII – початок XXI ст.) // Український історичний журнал. – 2015. – №4. – С.187.

⁴⁷ Піляєв І. Збройний конфлікт на Донбасі як прояв фрактального дуалізму пострадянського розвитку // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. – 2015. – №1. – С.129–138.

проти України, за винятком цілей самооборони. Пояснити таку коротку відстань від держави-гаранта до держави-агресора можна лише невисокою питоною вагою моральних оцінок у російській інтелектуальній традиції. Кордони дозволеного й недозволеного в ній віддавна визначалися не законами, тим більше – не моральними критеріями, а витлумаченою у суб'єктивістському дусі політичною доцільністю.

Утім, схоже, має рацію публіцист В.Каспрук: «Ніякої стратегії в Путіна немає, він діє виключно емоційно на коротку перспективу. А вся тактика полягає в тому, щоб якнайбільше дестабілізувати ситуацію в сусідніх країнах, силою примусивши їх дослухатися до геополітичних забаганок Кремля»⁴⁸.

На переконання В.Горбуліна, у сучасному світі велике значення мають не розміри збройних сил держави, а їх здатність здійснювати швидкі й ефективні операції в будь-яких умовах. Завдання підризу військового та економічного потенціалу противника реалізуються партизанськими й диверсійними методами, інформативно-психологічним тиском, активною підтримкою внутрішньої опозиції. Поєднання традиційних і гібридних методів у наш час – характерна риса будь-якого збройного конфлікту. Бойові дії баз застосування гібридних методів уже немислимі. «Гібридна війна не почалася і не закінчиться Україною. Вона тільки починається»⁴⁹.

Що ж до уроків 2017 р., то, у баченні О.Пасхавера, наша революція – це криза й стрибок тривожної невизначеності. Ми незадоволені тим, що йде війна, що в нас є переміщені особи, що зростає злочинність. Деякі реформи не починаються, інші – не закінчуються. Майдан розпочався з цілком конкретних речей, але вимог на Майдані не було, насправді був саме вибір долі. Різка зміна цивілізаційного стану – від євразійського до європейського – неймовірно складна річ. Ризики колосальні. Ніхто успіху не гарантує. Якщо вийде, це називається «революцією», якщо не вийде – «заколот», «переворот». Революцію дуже важко визначити в рамках добра та зла, користі й шкоди. Неможливо передбачити наслідки революції, як неможливо передбачити і її кінцеві результати. Контрреволюція завжди вдається до бунтів і (або) зовнішньої агресії. Тому вона є сертифікатом істинності революції⁵⁰.

Блискучий аналіз залишимо любителям прогнозів. Що ж до прогностичних моделей, то ще в 2014 р. на матеріалах колективної монографії «Схід і Південь України: час, простір, соціум» нам удалося вийти на цікаві узагальнення методологічного характеру, зокрема не лише доктринальних засад державної політики, але й теоретичних засад сучасної історичної, політичної, соціологічної думки. Для значного кола фахівців дедалі більш очевидною стає криза загальнопоширених концепцій націй і націоналізму. Трансформуючи ідею «пролетарського інтернаціоналізму» в ідею «російського світу», Кремль заклав міну вповільненої дії під усю будівлю сучасного взаємозалежного світу. Визнання того факту, що українсько-російське пограниччя, яке пролягає через Донбас, є ризикогенним фактором

⁴⁸ Каспрук В. Контroversійний візит Путіна до Фінляндії // Дзеркало тижня. – 2016. – 9 липня.

⁴⁹ Горбулін В. Гібридна війна: все тільки починається... // Там само. – 26 березня.

⁵⁰ Пасхавер О. Вибір долі // Там само. – 2017. – 28 квітня.

державної безпеки, має стимулювати не тільки вироблення Україною власної державної доктрини, але й розробку довгострокових адресних програм, розрахованих на різні порубіжні соціуми, різні етноси, різні суспільні групи. «Головна проблема України – відсутність об'єднаної доктрини, комплексу ідей, прийнятних не лише як платформа для компромісу, але й для тривалого консенсусу у розрізі принаймні 5–10 років. [...] Україна вже не та, і змінили її як події Майдану, так і збройне протистояння на Сході. Стреси такого масштабу безслідно не проходять»⁵¹.

Нашій країні конче потрібна власна етика транскультурності на пограниччях – з акцентом на динаміці взаємовпливів і розмежувань, з усвідомленням того, що вплив центру тут часто програє в порівнянні зі впливом кордону. Вироблення онтології пограниччя потребує власних виразових засобів і специфічної наукової мови. Ідеться про наукове обґрунтування культури пограниччя – не лише як геокультурного, але і як екзистенційного феномена. Вітчизняний культурний простір має складну конфігурацію багатовимірності, обтяжену численними травмами. Шукати взаєморозуміння на такому ґрунті можна в руслі «визначення відмінностей», як це робиться на Заході. Але більш продуктивною для України, на наш погляд, має бути стратегія послідовної децентралізації й відмови від застарілих уявлень про центр-периферійні відносини. Тут не обійтися без уважного врахування специфічної соціодинаміки погранич, сутнісного аналізу різних територіальних ідентичностей, наукового обґрунтування «кордону безпеки». В основу децентралізації українського зразка покладено необхідність посилення базового рівня – міста, селища, села – для отримання послуг від влади. Крім того, зміцнення місцевого самоврядування на базовому рівні слугувало б противагою регіоналізації країни. Але внаслідок політичної кризи на початку 2016 р. процес законодавчого забезпечення реформи децентралізації сповільнився⁵².

За умов загальної деморалізації, спричиненої не в останню чергу реаліями «гібридної війни», нашій країні конче потрібні наукові центри, які розробляли б проблеми теоретичної та практичної етики – на зразок німецьких інституцій трансформаційно-прагматичної дискурсивної етики, очолюваних Д.Белером. Сьогодні дискурсивна етика, започаткована Г.Йонасом та К.-О.Апелем, дістала «друге дихання» в контексті обґрунтування відповідальності гуманітаріїв «за майбутнє з глобальної перспективи» у світлі нових ризиків і загроз. Ідеться, зокрема, про спеціальні прикладні програми «Діалог етики й господарства», «Діалог етики та педагогіки», «Діалог етики й медицини» тощо⁵³. В нашій країні роботу в напрямі дослідження місця та ролі дискурсивної етики за умов екологічної кризи успішно розпочато в Інституті філософії ім. Г.Сковороди НАН України, але нові загрози, у тому числі й екологічні, потребують значно ширшого фронту відповідних напрацювань.

⁵¹ Схід і Південь України: час, простір, соціум: У 2 т. – Т.1. – К., 2014. – С.297–301.

⁵² Трансформації суспільних настроїв в умовах протидії агресії Росії на Донбасі: регіональний вимір. – С.149–169.

⁵³ Див.: *Бьолер Д.* Відповідальність за майбутнє з глобальної перспективи: Актуальність філософії Ганса Йонаса та етики дискурсу. – К., 2014.

Інтернет-ЗМІ у цьому сенсі, уважає Л.Хріпункова, – не як «швидка допомога», а як «термінова консультація лікаря». Нічні обстріли, постраждали райони, розтрощені будинки, зіткнення автомобілів на дорогах, згорілі будівлі, активізація бойовиків в певних районах міста – усе це, якщо опубліковано вчасно, дозволяє кожній людині в окупації завжди тримати «руку на пульсі». Дуже важливо відійти не лише від брехні, а й від зловтіхи, насмішок, кепкування та приниження навіть ворога. Адже це не лише не сприяє інформаційній деокупації та викликає недовіру – це ще провокує психологічне відторгнення. Якщо Україна хоче повернути Донбас, їй варто зважувати емоції, але їй не слід відмовлятися від них узагалі. Основа новин – співчуття, розуміння, свідома відмова від стигматизації, і при цьому – жорсткість до колабораціоністів та окупантів. І це є головним інформаційним тлом для окупованих територій. Адже якщо тло вивірене до дрібниць, звільнення, деокупація проходить без внутрішнього спротиву та негативного ставлення⁵⁴.

Суб'єктність є, за неї варто боротися, переконаний О.Хара. Маємо констатувати, що понад три роки війни виявили неспроможність українського політичного класу поки що ані дати чітке політико-правове визначення суті конфлікту, ані сформулювати те, що слід уважати бажаною й досяжною за наявних умов перемогою в екзистенціальному протиборстві з Росією. Лише сильна Україна як невід'ємна частина сім'ї вільних народів матиме можливість не тільки повернути тимчасово втрачені території, але й реінтегрувати їх без шкоди для нас і всього континенту⁵⁵.

⁵⁴ Хріпункова А. Толерантний інтернет? // День. – 2017. – 21–22 квітня.

⁵⁵ Хара О. Суб'єктність є, за неї варто боротися // Дзеркало тижня. – 2017. – 25 лютого.

In this work author made a review of centuries-old reflections and thoughts about contradictory and controversial views to the “mutual non-recognition” of identifying crises, in particular, the understanding of historical origins of disproportions and asymmetries in regional development. Author considered the aggressive nature of Russian ideology as an extension of imperial policy towards Ukraine and as a real threat to the sovereignty and territorial integrity of our country.

Keywords: regional development, national identity, national self-determination, identification crises, safety strategies, sovereignty, territorial integrity.

